

kat kâmil olmayan varlıklar çeşitli engellerle karşılaşmalarından iniş ve çıkıştaki seyirlerini çok yavaş gerçekleştirir, birçoğu yolda kalır. Devir nazariyesinin ortaya çıkışında, İslâm dünyasında muhtemelen ilk defa İhvân-ı Safâ'nın başlattığı (bk. *Resâ'il*, III, 224-230) ve İbn Miskeveyh'in devam ettirdiği (bk. *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 62-63, 75-81) bir tür tekâmül görüşünün etkisi olmuştur. Devir nazariyesi ilk bakışta tenâsüh inancını çağrıştırmaktadır. Ancak tenâsüh akidesinde insanın tekrar tekrar dünyaya geldiğine, hatta insan ruhunun hayvanlara geçtiğine inanılırken devir nazariyesini benimseyenlerde böyle bir anlayışa rastlanmamaktadır. Ayrıca devir görüşüne sahip olan mutasavvıflar bunun tenâsühle ilgisi bulunmadığını özellikle belirtmişlerdir (bk. Gölpinarlı, *Gülşen-i Râz Şerhi*, s. 31). Bununla beraber Bektaşîler başta olmak üzere bazı mutasavvıflar tenâsühde inandıklarından bu iki görüşü birleştirmişlerdir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Nâsır-ı Hüsrev, Feyzî-i Hindî ve Yûnus Emre başta olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından benimsenen ve güçlü bir şekilde ifade edilen devir nazariyesi, "Biz Allah'a aidiz, yine O'na döneceğiz" (Bakara 2/156) meâlindeki âyetin ışığı altında açıklanmaya çalışılmıştır. "Her şey aslına rûcû eder"; "İş O'ndan başladı, yine O'na döner" ifadeleri devir nazariyesini özetler.

Bir mutasavvıfa, "Ben madde idim, bitki idim, yer idim, gök idim..." deme imkânını veren devir inancı şair süfîlerin ilham ve heyecan kaynağı olmuş, hatta "devriye" adıyla anılan, şairane hayallerle süslü manzumeler yazılmasına yol açmıştır. Büyük bir edebî değeri haiz olan bu devriyeler daha çok İran ve Türk tasavvuf edebiyatında geniş yer tutar (bk. DEVİRİYE).

BİBLİYOGRAFYA :

İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, III, 224-230; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 62-63, 75-81; İbnü'l-Arabî, *Fuṣûṣ*, Kahire 1946, s. 49, 83; Mevlânâ, *Meşnevî*, III, 344, 379; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1290, s. 10-12; İbrâhîm Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 28-30; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (Ankara 1966), s. 275-278; Kâsım Ganî, *Târîh-i Taşavvuf der İran*, Tahran 1340, s. 107-110, 165; Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1952, s. 178-179; a.mlf., *Gülşen-i Râz Şerhi*, İstanbul 1968, s. 4, 10, 31.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

DEVİR

(الدور)

İsmâiliyye'de
insanlık tarihini oluşturduğu farzedilen
yedili hiyerarşik silsilenin
her bir dönemi için kullanılan terim.

İslâm mezhepleri tarihinde özellikle ilk dönem İsmâiliyye'sine göre insanlık tarihi, ayrı ayrı şeriatlar tebliğ eden nâtık* nebîlerden sonra bir vasî ve altı sâmit* imamın meydana getirdiği, her birine devir adı verilen yedili hiyerarşik silsileden teşekkül eder. Bu silsilede nâtık nebîler Âdem, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ, Muhammed, Mehdi yahut Kâim'dir. Bu silsile bazan Nûh'la başlatılır, bu durumda altıncı ve yedinci nâtıkın Ali ile Muhammed b. İsmâil el-Mektûm olduğu kabul edilir (Nevbahtî, s. 62). Genellikle mehdi veya kâimin, son peygamber Hz. Muhammed'in şeriatını yeni bir devri başlatmak için ortadan kaldıracığı iddia edilen İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık veya oğlu Muhammed olduğu ileri sürülmüş, vasiden sonra gelen yedinci sâmit imamın olağan üstü güçlerinin bulunduğu ve yeni bir devrin başlatıcısı olduğu kabul edilmiştir. Yedi nâtık ile bunların her birinden sonra gelerek düzenli bir alt sistem oluşturan vasî ve imamların oluşturduğu bu yedili silsilenin her bir dönemi için "devrül'imâm" tabiri kullanılır. Seb'iyye de denilen bu anlayışa göre iki nâtık arasındaki her dönem "ed-devrû's-sagîr", Âdem ile Kâim arasındaki uzun dönem ise "ed-devrû'l-kebîr" veya "devrû's-setr" olarak anılır. Söz konusu devirde ilim şeriatın zâhiriyle örtülmüş olduğundan ancak mârifete ehil olan kimseler tarafından bilinebilecektir. Dünyayı ise bu sırada yedi gezegen idare edecektir. Devrû's-setrden önceki zuhur yahut keşif devrinde saf, öz ve gerçek tevhid, burçlar kuşağının on iki meleği tarafından muhafaza edilir. Sonunda kâim (İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık yahut oğlu Muhammed) ortaya çıkacak ve yeni bir keşif devrini başlatacaktır. Fâtımîler Devleti'nin kurulması ve beklenen kâimin Mehdi el-Fâtimî olduğunun kabul edilmesinden sonra İsmâiliyye'deki İsmâil veya oğlu Muhammed'in kâim olarak döneceği şeklindeki inanç terk edilmiş ve artık bu yedili devir anlayışını ifade eden Seb'iyye ismi de kullanılmamıştır.

Dürzîlik ve Nusayrîlik'te devir, bu fırkaların hulûl ve tenâsüh anlayışlarına paralel olarak değişik anlamlar kazan-

mıştır. Dürzî inancına göre yaratıcının tecellî* devrelerinin her biri devir (çoğulu edvâr) olarak anılır. Bu tecellîlerin en önemlisini teşkil eden Hâkim-Biemrillâh'ın zuhur devresine "devrül-keşf" denir. Dürzî kutsal metinlerinin on üçüncü risâlesi olan *Keşfü'l-ḥakâ'ik*'ta, her biri yetmiş kere 70.000 yıl süren devirlerden söz edilmektedir.

Nusayrîler'de de mâna (ilâh) ile ismin (nebî) tenâsühünün çeşitli devirlerle gerçekleştirileceği kabul edilmektedir. Bu devirlerde mâna Hâbil, Şîr, Yûsuf, Yûşâ', Süleyman'ın veziri Âsaf, Simon Peter ve Ali'de; isim ise Âdem, Nûh, Ya'kûb, Mûsâ, Süleyman, İsâ ve Muhammed'de tenâsühünü sürdürmüştür.

Bazı Batılı yazarlar, İslâm mezhepleri tarihinde karşılaşılan yedili devir anlayışının, yahudi-hristiyan geleneğinin örneklerinden biri olan *Clementine Homilies* ile gnostisizm ve Maniheizm'de rastlanan devir görüşüyle paralellik arzettiğini öne sürmüşlerdir (*EI² Suppl.* [İng.], s. 207; devrin İslâm mezhepleri tarihiyle ilgili anlamına dair daha geniş bilgi için bk. BÂTİNİYYE; İSMÂİLİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Nevbahtî, *Fırâku's-Şî'a*, s. 62; Hamîdüddin el-Kirmânî, *Râhatü'l-'âkı* (nşr. M. Kâmil Hüseyin — Muhammed Hilmi), Kahire 1952, s. 428-433; Gazzâlî, *Feḍâ'ihü'l-Bâtıniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1383/1964, s. 42-44; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâtıniyye*, s. 6-7, 22; S. de Sacy, *Exposé de la religion des Druzes*, Paris 1838, I, 469-470; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, II, 290-297, 475-476; Mustafa Gâlib, *Târîhu'd-da'vati'l-İsmâ'iliyye*, Beyrut 1979, s. 48-54; H. Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, London 1983, s. 95-98; a.mlf., *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Hüseyin Hatemi), İstanbul 1986, s. 96-97; N. M. Abu İzzeddin, *The Druzes*, Leiden 1984, s. 101; H. Ritter, "Devir", *İA*, III, 559; W. Madelung, "İsmâ'iliyya", *EI²* (İng.), IV, 203-204; H. Halm, "Dawr", *EI² Suppl.* (İng.), s. 206-207; Avni İlhan, "Bâtıniyye", *DİA*, V, 193.

METİN YURDAGÖR

DEVİR

(الدور)

İslâm kozmolojisinde gök cisimlerinin
her dönüşüne verilen ad.

İslâm ilimler tarihinde devir (devre), daha ziyade tabîyyât (fizik) ve ilm-i hey'et (astronomi) sahalarında kullanılan bir terimdir. Devrin fizik ilmiyle ilgili muhtevası hareket probleminden kaynaklanmaktadır. İslâm kozmoloji öğretilerinde

ay altı ve ay üstü âlemlerinin arasını ayırmada devrî hareketin vurgulanması daima önemli olmuştur. Bu telakkiye göre dört unsurdan oluşan ay altı âlemindeki nesneler, yapılarında mevcut unsurun tabiatına göre merkezden çevreye veya çevreden merkeze doğru hareket ederler. Bu hareket türü başladığı yere dönmediği için eksik sayılır; halbuki feleklerin hareketi başladığı noktaya dönerek tamamlanır ve bu sebeple mükemmeldir. Dolayısıyla modern çağda olduğu gibi yer ve gök mekaniğini aynı kabul etme fikri eski İslâm kozmolojisine yabancıdır. Çünkü ikincisinde gezegenlerin dönüşü yeryüzündeki varlıkları etkiler ve bu dönüş mekanik değil iradîdir.

Bu ana fikri Câbir b. Hayyân'ın yazılarında görmek mümkündür. Câbir düz hareketle devrî hareket arasındaki ayırım üzerinde ısrarla durmaktadır. Ona göre devri, biri yukarıdan aşağıya, diğeri aşağıdan yukarıya iki düz hareket olarak tanımlamak yanlıştır; zira bu iki hareket aslında ortak merkezli ve tek yönlü bir tek harekettir. Devir tam bir harekettir. Tamlığı onun semavî bir ilke (asl) oluşunun gereğidir ve Câbir'e göre bundan dolayı semavî âlemde değişme, çelişme ve bozulma bulunmaz; orası süreklilik (bekâ) âlemidir (*Muhtârü resâ'il*, s. 523-526). Bu anlamdaki devir, bir şeyin bizâtihi kendi hareketinden hâsıl olan zamandır ve zaman da hareketin ölçüsüdür. Şu halde devir, yıldızlar âlemini olduğu gibi "kevn ve fesâd âlemi"ndeki değişme dönemlerini de kapsamaktadır. Her gök cisminin devri belli bir zamana sahiptir. Oluş ve bozuluş zamanları da belirli devirler meydana getirir. Câbir, bu devirlerin bilinmesi halinde oluş ve bozuluşlar hakkında ilmî tahminlerde bulunmaya yarayacak önemli bir anahtar (keşf) sahip olunabileceğini düşünmektedir (*a.g.e.*, s. 551).

Gök cisimlerinin dönüş hareketine mantık kategorileriyle ilişkisi içinde temas eden Fârâbî, devrî hareketin mekân, keyfiyet ve kemiyet kategorileri bakımından değil ancak vaz' (konum) kategorisi açısından tanımlanabileceğini, bu sebeple devrî hareketin aynı zamanda vaz'î hareket olduğunu belirtir. Ancak basit unsurlardan teşekkül eden cisimlerin merkezden çevreye veya çevreden merkeze doğru meydana gelen hareketlerinin mekânî, kemmî veya keyfî olabileceğini düşünür. Beşinci bir unsurdan (esir) var edilen gök cisimlerine öz-

gü devir hareketinin zıddı yoktur, yani sükûn ona ârız olmaz. Bu hareket mekanik değil dinamiktir (nefsanî) ve kaynağı "şevk" denilen, felek nefislerinin maddeden tamamen mücerred semavî akıllara benzeme arzusudur (*Ulyânü'l-mesâ'il*, s. 69-70, 72).

Fârâbî'nin yukarıdaki ana fikrini alabilmesine geliştiren İbn Sînâ, devir hareketinin vaz'î karakteri üzerine uzun açıklamalara girişmiştir. Her şeyden önce İbn Sînâ, felekler için sadece vaz'î hareketin söz konusu olduğunu söyler. Bu sebeple devir hareketinin bir mekândan ötekine intikal olmadığı kabul edilmelidir ve değişen mekân değil konumdur. Ona göre bir başka cisimden oluşturulmayıp doğrudan doğruya yoktan yaratma (ihtirâ', ibdâ') yoluyla meydana getirilen feleklerin devrî hareketlerinin zıddı yoktur. Hareketin tanımındaki kuvveden fiile geçiş fikri ancak vaz' kategorisinde söz konusudur ve devir hareketi feleğin nefisinden iradî olarak ortaya çıkar (*eş-Şifâ' et-Tabt'ıyyât (2): es-Semâ' ve'l-âlem*, s. 26-36).

İbn Sînâ feleklerin devri problemini fizikî açıdan ele alırken *eş-Şifâ'* adlı eserinin oluş ve bozuluş konusunu incelediği bölümünde "Edvârü'l-kevn ve'l-fesâd" başlığı altında bu devirlerin ay altı âlemindeki tesirleri üzerinde durur. Ona göre semavî cisimlerin devrî hareketi tabii tesirler meydana getirerek oluş ve bozuluşa, aynı zamanda da süreçlerin tekrarına imkân verir. Bazı oluşlar için bir günlük devir yeterken -meselâ bazı hayvan ve bitki türleri bir gün içinde doğar- bazı oluşlar için feleklerin uzun süren dönüşlerine ihtiyaç vardır ve bozuluş için de aynı şey söz konusudur. Ancak oluş ve bozuluşlara gerekli olan devir süreleri hakkında genel bir formüle ulaşmak zor; hatta imkânsızdır. Câbir'in bu konudaki ilmî heyecanı İbn Sînâ'da görülmez. Fakat ilke olarak yeryüzünde meydana gelen her hadisenin semavî cisimlerin devirlerine bağlı olduğu vurgulanır. Hatta bunlar insan iradesi üzerinde de etkindirler ve dolayısıyla fenomenler âlemindeki sebep-sonuç ilişkisi gezegenlerin devirleriyle açıklanır. Nihai noktada ise ilâhî bir fiil teşkil eden kazâ, bu dönüşlerle oluş ve bozuluş dönemlerini kozmik bir kadere bağlamıştır (*eş-Şifâ' et-Tabt'ıyyât (3): el-Kevn ve'l-fesâd*, s. 193-196).

Gazzâlî gök cisimlerinin canlı, akıllı ve irade sahibi oldukları ve hareketlerinin

de Allah'a yaklaşma arzusundan kaynaklandığı şeklindeki filozofların fikirlerini ele alarak bunun mümkün olduğunu, ancak böyle bir telakkiye sadece vahiy ve ilham yoluyla ulaşılabilceğini, filozofların akli temellendirme iddialarının geçersiz, tahlillerinin yetersiz ve nazariyelerinin hayalî kaldığını ileri sürer (*Te-hâfütü'l-felâsife*, s. 173-189).

Feleklerin dönüşleri, popüler ansiklopedi ve tarih kitaplarından tasavvufî eserlere, küresel trigonometri temelli astronomi kitaplarına kadar çok çeşitli kaynaklarda sık sık rastlanan bir konudur. Meselâ Makdisî, "Göklerin, Yerinin Arasındakilerin Yaratılışı" başlığı altında "Hepsi bir felekte yüzer" (Yâsîn 36/40) âyetini açıklarken "felek" ile kuşatıcı felek ve yedi gezegenin feleklerinin kastedilmiş olabileceğini, "yüzme"-nin de değirmen taşının dönüşü gibi dönmek şeklinde anlaşılabileceğini söylemektedir (*el-Bed' ve't-târîh*, II, 7-8).

İbnü'l-Arabî *'Ukletü'l-müstevfiz* adlı eserinde dünyanın yaratılışına temas ederken göklerin devirlerini belirli bir kozmolojik anlayışa dayandırmak istemektedir. Felekiyyât ile melekiyyâtın açık bir şekilde birleştirildiği bu anlayışa göre feleklerin dönüşleri (deverân) yukarıdan aşağıya doğru kâinatın objektif gerçeklik kazanmasına vesile olmakta, Allah dilediği gibi oluşları bu dönüşler esnasında halketmektedir. Arz ve semâvâtın yaratılışı bittikten sonra -İbnü'l-Arabî önce arzın yaratıldığı inancındadır ve aksini savunan filozofları eleştirir- Allah onlara yönelmiş, ruhları nefhetmiş, melekleri yaratmış, felekleri canlandırmış ve böylece deverân başlamıştır. İbnü'l-Arabî, devirlerde "şevk" faktörünün önemini vurgulamakla birlikte feleklerin, Allah'ın kendilerine devirleri hakkında bahsettiği sırların bilincinde olmadıkları düşüncesindedir. Filozofların bu devirlerin yönü hakkındaki görüşlerine de karşı çıkar ve sabit yıldızlar feleğiyle gezegenlerin aksi istikamette döndüğü şeklindeki geleneksel astronomi telakkisini yanlış bularak bütün gezegen feleklerinin sabit yıldızlar feleğiyle aynı yönde döndüğünü, felekler arasında yalnızca tabiat ve terkip ölçülerinden doğan hız farkları bulunduğunu, gezegen ve sabit yıldızların dönüşleri arasındaki önde / arkada kalmaların aksi istikametteki hareketlerden doğmadığını belirtir. "Erkân" dediği tabii unsurlardaki dönüşümlerin Allah'ın devirlere verdiği etkiler sebebiyle olduğunu vurgulayan İbnü'l-Arabî, bü-

tün bu dönüşler ve yol açtıkları tabii etkileri esasta Allah'ın görevlendirdiği meleklerin iş başında olmalarına bağlar. Böylece felek dönüşlerinin tabii etkinin gerçek kaynağı olmadığını ve Allah'ın söz konusu etkiyi yaratırken fiiline bu tür sebepleri ortak etmediğini vurgulamak ister (*‘Ükletü'l-müstevîz*, s. 74-85).

Devir kavramını "Fî'l-edvâr ve'l-ekvâr" başlığı altında topyekün kozmoloji ve tabiat tarihi planında ele alan İhvân-ı Safâ'nın yazdıkları da daha sonraki İsmâîlî ve İsrâkî kozmolojilerle paralellik arzeden dikkat çekici fikirlerdir. İhvân-ı Safâ'ya göre feleklerin oluş ve bozuluş âlemi etrafında sayısını yalnızca Allah'ın bildiği birçok devirleri vardır. Devirlerin başlayış ve/veya bitiş noktalarında tamamlanışına **kevîr** (çoğulu ekvâr) adı verilir (İsmâîlî kozmolojide ise kevîr, "çok sayıda devirden oluşan kozmik çağ" anlamında kullanılmaktadır [krş. Corbin, *Cyclical Time*, s. 42]). Gökteki devirler belli zaman aralıklarıyla yıldızları aynı hizada başlangıç noktalarında buluşturur. Bu buluşmalara "kırânât" denir. İhvân-ı Safâ devirleri beşe ayırmaktadır. a) Gezegenlerin felek-i tedvîrlerindeki (episikl) dönüşleri. b) Felek-i tedvîr merkezlerinin felek-i hâmildeki (deferent) dönüşleri. c) Felek-i hâmillerin burçlar feleğindeki dönüşleri. d) Sabit yıldızların burçlar feleğindeki dönüşleri. e) Âlemi topyekün kuşatan feleğin dört unsur âlemi etrafında dönüşü. Binlerle ifade edilen devirler arasında 7000, 12.000, 51.000, 300.000 yıl süreni vardır. Tamamlanışı en uzun süren devir sabit yıldızların burçlar feleğindeki devridir ki otuz altı yıl sürer. Buna karşılık en kısa süren devir, âlemi (kûl) kuşatan feleğin dört unsur âlemi etrafındaki dönüşüdür ve 24 saatte tamamlanır. Nitekim İhvân-ı Safâ, "Hepsi (kûllün) bir felekte yüzer" (Yâsîn 36/40) âyetindeki "felek"i kuşatıcı felek, "kûll"ü ise onun kuşattığı kozmos olarak anlar. Bu devirlerle yıldızlar, 36.000 yılda bir burçlar feleğinin ilk burcu olan Hamel burcunun ilk dakikasında buluştuğunda kırânâtın en uzun dönemi meydana gelir. Bu dönem, Siddhanta denilen astronomi tablosunda "âlemin bir günü" olarak adlandırılır. Ayda bir vuku bulan buluşma ise kırânâtın en kısasıdır ve ayın öteki gezegenlerle tek tek buluşmasından ibarettir. Devir, kevîr ve buluşmalar hakkında uzun izahlara girişen İhvân-ı Safâ, bu dönüşlerin oluş ve bozuluş âlemine etkileri meselesine geçer ve yaygın felsefî kozmo-

lojinin kabullerini tekrarlar (*Resâ'il*, III, 249-253).

İsrâkî ekolünün Doğu İslâm dünyasındaki sistemleştiricisi olan Şehâbeddin es-Sühreverdî de meseleyi bu noktadan ele alır ve sonsuz devirler boyunca oluşların tekrarlandığını, ancak birleşik varlıkların fert olarak süreklilik arz etmediğini belirtip bu devirlerin vahiy yahut ilhamla aydınlanmış bilgilerle peygamberlerden boş kalmayacağını vurgular. Feleklerin dönüşleri ve bunlar arasındaki münasebetler, metafizik âlemdeki nizamın ve nisbetlerin fizikî âleme bir yansımasıdır. Feleklerin birbiri ardınca dönüşleri ve bu dönüşlerden oluşan kozmik kevirlerin yeni bir kozmik çağı başlatması metafizik nurlar âleminin bir izdüşümüdür. Esasen akfî varlık mertebeleri arasındaki nisbetleri gerçekleştirmek üzere merhale merhale seyreden dönüşler yine bu akfî tertibe göre olur. Binlerce yıl sürebilen bu merhaleler sona erince "büyük kıyamet" kopar. Ardından felekler yeni bir devire başlar ve bu akfî münasebetleri gerçekleştirmek merhale merhale sürecek yeni bir çağa girilir. İsrâkîler'e göre akfî âlemdeki varlık hiyerarşisinin cismanî âleme yansıyan sonuçları bu kademeli dönüşlerle gerçekleşir ve her kozmik dönemin sonu yeni bir başlangıçla bitişir; bu böylece sürüp gider (*Hikmetü'l-İsrâk*, s. 176, 239, 255).

Devir kavramını matematiksel astronominin konusu olarak ele alan Bîrûnî gibi bazı bilginler için bu tür spekülasyonlar önem taşımaz. Meselâ gezegenlerin Hamel burcundaki buluşmasının Hint astronomisindeki kozmik gün kavramıyla ilişkisine işaret etmekle birlikte Bîrûnî'yi asıl ilgilendiren, Kelp (Kalpa) ve Caturcûk (Caturyuga) adlı Hint zicleriyle Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî ve Ya'kûb b. Târik gibi İslâm astronomlarının ziclerindeki yıldızların dönüşleriyle ilgili farklı tesbitlerdir. Ona göre Hint astronomisinden faydalanan müslümanlar arasında bu kaynaklardaki bilgileri tasahhîh eden Muhammed b. İshak es-Serâhî gibi âlimlerin çıkmış olması sevindiricidir. Bîrûnî, Hint ve İslâm astronomlarının ziclerini tablolar halinde karşılaştırmış ve yıldızlara ait devir süresi farklılıklarını ayrıntılarıyla tesbit etmiştir (*Tahkîku mâ li'l-Hind*, s. 351-352). Devir kavramını küresel trigonometri açısından ele alıp ziclerde kullanılan metotlara göre feleklerin dönüşlerini (yörüngeler) hesapladığı çalışmaları ise (*Kitâbü Maqâldi 'ilmi'l-hey'*, s. 226) onun şah-

sında İslâm astronomisinin ulaştığı zirveyi gösterir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "devr" md.; Câbir b. Hayyân, *Muhtârü resâ'il* (nşr. P. Kraus), Kahire 1354, s. 523-526, 551; Fârâbî, *‘Üyûnû'l-me-sâ'il* (el-Mecmû' içinde), Kahire 1325, s. 69-70, 72; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, II, 7-8; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, III, 249-253; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' et-Tabî'ıyyât I: es-Semâ'ü't-tabî'î* (nşr. Saîd Zâyed), Kahire 1983, s. 98-105; a.mlf., *eş-Şifâ' et-Tabî'ıyyât (2): es-Semâ' ve'l-âlem* (nşr. Mahmûd Kâsım), Kahire 1969, s. 26-36; a.mlf., *eş-Şifâ' et-Tabî'ıyyât (3): el-Kevn ve'l-fesâd* (nşr. Mahmûd Kâsım), Kahire 1969, s. 193-196; Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Haydarâbâd 1377/1958, s. 351-352; a.mlf., *Kitâbü Maqâldi 'ilmi'l-hey'* (nşr. ve trc. M. Th. Debarnot), Dimaşk 1985, s. 226; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*, Beyrut 1986, s. 173-189; Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk* (Opera metaphysica et mystica içinde, nşr. H. Corbin), Tahran 1953, s. 176, 239, 255; İbnü'l-Arabî, *‘Ükletü'l-müstevîz* (Kleinere Schriften des Ibn al-Arabî içinde, nşr. H. S. Nyberg), Leiden 1919, s. 74-85; H. Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, London 1983, s. 42-80.

İLHAN KUTLUER

DEVLET

(الدولة)

Belli sınırlar içindeki
insan topluluğuna ait siyasi
hâkimiyetin teşkilatlanmış şekli.

Arapça'da devlet veya düllet "değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer kazanmak" mânalarına gelir. Çoğulu düvelldir. Bazı dilciler, kullanım bakımından iki kelime arasında fark bulunmadığını söylerken bazılarına göre devlet savaşla, düllet ise malla ilgili olarak kullanılır ve ilki zafe-rin taraflar arasında el değiştirmesini, diğeri ise servet ve zenginliğin elden ele dolaşımını ifade eder. Kelimenin Arapça'ya Akad dilindeki "amaçsızca dolaşmak" anlamına gelen dâludan veya Sür-yânîce'de "hareket etmek, harekete geçirmek, canlandırmak ve yerini değiştirmek" anlamındaki dâl kelimesinden geçmiş olabileceği ileri sürülmüşse de (*El'* [İng.], II, 177) bu kullanımların, kelimenin Arapça'daki anlam zenginliğini tamamiyla aksettirdiğini iddia etmek güçtür.

Kur'an-ı Kerim'de "dvl" kökünden gelen kelimeler, "dönüşümlü olmak" ve "elden ele dolaşan mal" anlamlarına işaret edecek tarzda iki yerde kullanılmaktadır. İlki, Uhud Gazvesi'nde nisbî yenilginin acısını tatmış olan müslümanlara ilâhî bir sünnetin beyanı sırasında geçer ve